

Onopgeefbaar verbonden, - deel 1: Joods-christelijk, wat betekent dat?

Voordracht bij de opening van cursus TvG-Assen 2022-2023, voor de pauze.

Markehuus, 20.09.2022 - Reinier Gosker

Introductie

Het thema *'Kerk en Israël'* werd mij 45 jaar geleden op het lijf geschreven toen ik na mijn theologie studie aan de VU als vicaris ging werken bij de NÖG in Berlijn en de DDR (Oost-Duitsland). Dat was september 1977. Het zou nog twaalf jaar duren vóórdat de Berlijnse Muur viel. In de jaren dat ik daar werkte tot 1981, was ik verantwoordelijk voor de regionalisering van de gemeente in alle Bezirken (districten) van de toenmalige Duitse Democratische Republiek.

Elke zomer organiseerden wij voor jongeren uit Oost- en uit Westeuropa het *'Doodgraverskamp'* op de Joodse begraafplaats Weissensee in Oost-Berlijn. Hoewel de begraafplaats verhoudingsgewijs redelijk ongeschonden de WO-II doorkwam, was de Joodse gemeente zelf na 1945 niet meer in staat om in het onderhoud van de begraafplaats te voorzien. Overdag werkten de jongeren die deelnamen aan het zomerkamp op de begraafplaats. 's Avonds was er een cultureel programma dat we aanboden i.s.m. *wat er nog over was ... van de Joodse gemeente.*

'Met wat er nog over was van ...' Die woorden willen herinner aan de vernietiging van het Europese Jodendom, halverwege de vorige eeuw, in het hart van Europa. Dáár, op de begraafplaats Weissensee, besepte ik dat ik met kerk en christelijk geloof niet verder kon zonder mij rekenschap te geven van wat er in het christelijk Europa gebeurd was vlak vóór ik in 1950 geboren werd. Ik begon te begrijpen dat in kerk en geloof een echte omkeer nodig was, een omkeer van eeuwenoude anti-joodse traditie naar een nieuw en ander verstaan van de Bijbel én naar een herformulering van de christelijke geloofstraditie. Zonder een dergelijke omkeer zou ik de kansel niet hebben durven betreden, - ook al wist in de verste verte niet waar die omkeer mij brengen zou.

Terug in Nederland heeft die ervaring mij als predikant gevormd, met als gevolg dat ik 20 jaar later terecht kwam in de redactie van het PKN-magazin *'Kerk en Israël Onderweg'*. Nog weer later werd ik - en ben het nog steeds - voorzitter van de Provinciale/Classicale K&I-Werkgroep Overijssel-Flevoland, met o.m. het *Classicale Pastores Leerhuis in Wierden* en de jaarlijkse *Hellendoorn Conferentie*. Bovendien was ik - tot voor twee jaar - secretaris van de landelijke PRKI.

Onopgeefbaar verbonden ...¹

'De kerk is geroepen gestalte te geven aan haar onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël' (PKN Kerkorde art. I,7) Onopgeefbaar verbonden ... is een oeverloos thema, dat door het bestuur van de TVG-Assen gelukkig toegespitst en onderverdeeld werd in drie aandachtspunten: Nadenken over het gebruik van de term *'joods-christelijk'* (1). Gezien de tijd van het jaar iets vertellen over 'zin en onzin van de Israëlzondag', die alle jaren begin oktober gehouden wordt (2). En of de landelijke werkgroep *'Kerk en Israël'* zich ook verbonden weet met het *OJCM (Overlegorgaan Joden, Christenen, Moslims)*, en in welk opzicht en verhouding dan?

¹ Zie: Reinier Gosker, *'Onopgeefbare verbondenheid. Krokodillentranchen?', PKN-magazin 'Kerk & Israël Onderweg', juni 2015*

Een hele kluif, die ik vanmorgen in twee happen zou willen verorberen. De eerste hap is die van nadenken over de term 'joods-christelijk'. Sinds wanneer gebruiken we die term? Waar staat die voor? Welke gevaren kleven eraan? En als je er gebruik van maakt, hoe doe je dat dan? Na de pauze volgt de tweede hap over 'zin en onzin van de Israëlzondag', en over samenwerking met het OJCM. Maar die twee zaken wil ik graag vooraf laten gaan door het schetsen van de context waarin beide thema's staan, namelijk in die van de Joods-christelijke dialoog wereldwijd.

Joods-christelijk. Wat betekent dat?

Het debat over de vraag wat de term 'Joods-christelijk' betekent, kreeg in Nederland een nieuwe impuls doordat Pim Fortuyn - later ook Geert Wilders e.a. - de term hanteerden als wapen in de strijd tegen wat zij noemden de '*Islamisering van Nederland*'.² Ik ga vanmorgen niet in op het gebruik/misbruik van deze term in het politieke debat. Wél wil ik met jullie nadenken over het maatschappelijke debat dat daardoor losbarstte en nog steeds niet tot rust is gekomen, – maar dan is inperking en toespitsing van de term 'joods-christelijk' niet overbodig.

'Joods-christelijk' wordt als *bijvoeglijk naamwoord* gebruikt in op z'n minst twee clusters van begrippen. De eerste cluster duid ik als: *joods-christelijke cultuur/beschaving/samenleving*. De tweede cluster als: *joods-christelijke dialoog/gesprek/traditie*. Het eerste is een typering/aanduiding van een geobjectiveerde stand van zaken die gebaseerd zou zijn op historische afwegingen en inschattingen. Het tweede zou ik omschrijven als een roeping van de kerk, waaraan zij, vanwege haar identiteit, gehoor dient te geven; als subject is de kerk deel van de dialoog die zij met Joden voert. Om verwarring van beide clusters te voorkomen, sta ik bij elk van beide een moment stil. Ik begin bij de 1^e cluster, - die van de *joods-christelijke cultuur/beschaving/samenleving*, maar ik doe dat alleen om ruimte te maken voor de 2^e cluster van *dialoog/gesprek/traditie*.

I.

De term 'joods-christelijk' als bijvoeglijk naamwoord bij de woorden cultuur/beschaving/samenleving

Om een indruk te geven hoe in Joodse kringen gedacht wordt over het gebruik van de term '*joods-christelijk*' citeer ik een paar quotes die ik op het internet³ tegenkwam. 'Het is een holle frase', - meent Raoul Heertje: 'het klinkt alsof de basis van de cultuur in ons land joods-christelijk is en dat lijkt mij volkomen flauwekul'. Ronny Naftaniel laat erop volgen: 'Als je het historisch bekijkt, is de term joods-christelijk onzin (...) De term wordt in de joodse gemeenschap niet gebruikt'. Rabbijn Lody van der Kamp reageert laconiek: 'God heeft mij twee oren gegeven om te horen, twee ogen om te kijken en twee schouders om op te halen. Het interesseert me niet, maar het irriteert me wel.' En ten slotte Ester Voet: 'Ja, en als je naar de geschiedenis kijkt klopt het. Het christendom komt voort uit het jodendom en heeft daar veel van meegenomen. Ik denk dat het gaat om de westerse normen en waarden die gebaseerd zijn op het Romeinse recht, het Joodse geloof en de Griekse wijsheid. De westerse maatschappij heeft zich gevormd naar die Joods-christelijke waarden. 'Tot stemmen uit de joodse gemeenschap. Wat betreft de term '*Joods-christelijk*' - maar dan betrekking hebbend op de

² Voor de blijvende actualiteit van dit thema, zie: het interview van Wilfred vande Poll, 'Alsof er een soort heiligheid om Joden hangt', *Trouw* 19 september 2022, pag. 30

³ zie: <https://dekanttekening.nl/samenleving/wat-vinden-joden-van-de-term-joods-christelijk>

cluster cultuur/beschaving/samenleving - totaal afwijzend tot hooguit kritisch beamend.

Ook van christelijke zijde wordt terughoudend gereageerd op het gebruik ervan. Twee voorbeelden.

1. Historicus Bert van der Spek⁴, gespecialiseerd in de geschiedenis van Mesopotamië, vroeg zich af hoe Joods-christelijk Europa eigenlijk is. Hij zegt die term 'nogal raar' te vinden, want 'christenen hebben joden eeuwenlang onderdrukt, vervolgd en verketterd; Joden moeten niet veel van Christus en christenen hebben. Maar er is natuurlijk wel iets van waar'. Het Europa van nu, zegt Van der Spek, is het resultaat van invloeden uit de oudheid, waarbij hij opmerkt dat het 'groteske onzin is om te stellen dat de Bijbel slechts een doorgeefluik geweest [zou zijn] van Mesopotamische en Grieks-Romeinse normen en waarden'. De Bijbel is voor hem méér dan een doorgeefluik. En waaruit dat méér bestaat duidt hij aan als volgt: 'Tegenover het Mesopotamische wereldbeeld (waarin hemel, aarde, planeten, sterren, bergen en rivieren als goden worden beschouwd) zet de Bijbel een belangrijke stap in de secularisering van het wereldbeeld: er is maar één God, - en hemel, zon, maan, aarde zijn maar dingen die geschapen zijn'. Het gaat hier om een niet onbelangrijke bijdrage vanuit de joods-christelijke traditie. Maar opvallend is óók bij Van der Spek diens terughoudendheid.

2. Dat brengt mij bij een andere stem uit de christelijke traditie, die van classicus en judaïst Pieter van der Horst. In het dagblad Trouw (februari 2018) schreef hij dat we 'de georganiseerde armenzorg in onze welvaartsstaat' te danken hebben aan Jodendom én christendom. Ook Van der Horst gebruikt de term 'joods-christelijk' niet, maar die zou niet hebben misstaan waar hij uiteindelijk concludeert: 'Het mag een onbetwistbaar feit heten dat de georganiseerde armenzorg - in de zin van gemeenschappelijke verplichting jegens behoeftigen, [en als zodanig] onbekend in de klassieke Grieks-Romeinse wereld, - bedacht werd door Joden en overgenomen door christenen'.

Het is goed om je af te vragen, waar die genoemde terughoudendheid vandaan komt. Wordt ze ingegeven door het misbruik dat populistische politici ervan maken? Of zijn er andere redenen? Bijvoorbeeld een te ver doorgeslagen secularisering waardoor woorden als 'joods' en 'christelijk' sowieso niet goed in markt liggen? Of moeten we nóg een stap verder gaan, en overwegen of het te maken heeft met 'een mengeling van schroom en verlegenheid ten aanzien van Israël, c.q. de staat Israël, en mogelijkwerwijs het erachter opdoemend antisemitisme?'

Schroom en verlegenheid!

Zo zou ik óók de terughoudendheid willen noemen, die de Brits-Joodse historicus Simon Schama er 40 jaar vanaf gehouden heeft om zijn – uiteindelijk tot twee delen uitgroeide - 'Geschiedenis van de Joden' te schrijven voor een niet-joods publiek. In zijn voorwoord noemt hij twee redenen waarom hij er in 1973 niet aan begonnen is, hoewel hij erom gevaagd was. De eerste reden om het niet te doen was: de ongekende omvang van de Holocaust die begin jaren '70 nog altijd vroeg om 'stilzwijgen over de gruwelijkheid ervan'. De tweede reden voor Schama om het niet te doen was: het wegebben van de goodwill in én vóór de staat Israël na de Jom Kipoer-oorlog van 1973. Ik citeer Schama: 'Het werd onmogelijk om met niet-Joden over Joodse geschiedenis te praten zonder dat het onderwerp overstemd raakte door het Israëlisch-Palestijnse conflict'.⁵

Het taboe op het spreken over de Sjoa is inmiddels grotendeels opgeheven. Niet in ieder individueel geval, maar wél in de publieke ruimte en in het maatschappelijk debat erover. Het Israëlisch-

⁴ Bert van der Spek, 'Zin en onzin over 'joods-christelijk Europa'. In: *Ad Valvas*, december 2017, pagina 8v.

⁵ Simon Schama, 'De geschiedenis van de Joden. Deel 1: De woorden vinden 1000 v.C - 1492', Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2014⁷, pag. 18.

Palestijns conflict daarentegen woekert dagelijks voort en is sindsdien alleen maar ingewikkelder geworden. Pas in 2009 (dus 36 jaar later) vindt Schama alsnog de moed - ik citeer hem: 'om met veel schroom' zijn *'Geschiedenis van de Joden'* te schrijven. Hij hoopt er 'een brug [mee] te slaan tussen een Joods en een niet-Joods publiek', aldus zijn voorwoord. Volgens mij is hij daarin geslaagd. Maar op het moment dat ik mij dat realiseer, besef ik eens te meer dat de overwonnen *schroom van de schrijver* te maken heeft met *mij als niet-Jood*. En dat geeft te denken!

Als we op dit '*geeft te denken*' doorgaan, is het wellicht ook tijd om over te stappen van de eerste naar de tweede cluster van de *joods-christelijke dialoog/gesprek/traditie*.

II.

Over de term 'joods-christelijk' als bijvoeglijk naamwoord bij de woorden dialoog/gesprek/traditie

Het spreken over Joods-christelijke dialoog/gesprek/traditie is van ouder datum dan het debat waarover het zoëven ging, - althans in Europa⁶. Deze traditie '*Van-het-in-gesprek-zijn-met-elkaar-in-zowel-positieve-als-negatieve-vorm*' heeft de eeuwen door een fluctuerend karakter gehad. Eeuwenlang waren de verhoudingen negatief tot zéér negatief gekleurd, met her en der positieve momenten.

Op zoek naar de bron van het specifieke gebruik van de term 'joods-christelijk' kwam ik terecht bij de 19e eeuwse protestantse theoloog Ferdinand Christiaan Bauer (1792-1860) en bij de Iers-Britse Verlichtingsfilosoof John Toland (1670-1722), die een soortgelijke term bezigde (the Jewish Christianity), maar daarmee doelde op 'een Joodse vorm van Christendom in de eerste eeuwen van onze jaartelling'. Ferdinand Christiaan Bauer muntte de term 'joods-christelijk' in 1831. Niet om er iets positiefs mee aan te duiden, maar iets negatiefs. Iets waar hij vanaf wilde. Als toonaangevend verlichtingstheoloog, wilde hij àf van een katholieke christendom dat door het Jodendom bevreemd was. Hij streefde een 'spiritueel en Paulinisch christendom' na, en wilde 'een protestants en Verlicht Europa, bevrijd van haar achterlijke katholieke en joodse wortels', – aldus Anya Topolski⁷ [in de termen van Mattea Westerduin⁸].

Ik laat F. Ch. Bauer vanmorgen verder rusten. Maar noemde hem om te illustreren hoe een eeuw later, d.w.z. na de WO-II, het Joods-christelijk gesprek een opmerkelijke revival meemaakte in positieve zin. Een revival die - afgemeten aan de eeuwenlange geschiedenis van de kerk – eigenlijk nog maar net plaatsgevonden heeft! Als in de 60er en 70er jaren van de vorige eeuw het stilzwijgen van de Sjoa eenmaal doorbroken is, neemt de kerk langzaam maar zeker afscheid van haar eeuwenoude anti-Joodse traditie die bekend staat als '*substitutie*-' of '*vervangingstheologie*'.

6 De VS kennen een ander verloop, zie: E. Nathan, A. Topolski (Eds.) '*Is there a Judeo-Christian Tradition? Perspectives on Jewish texts and contexts*', De Gruyter Berlin/Boston 2016.

7 Anya Topolski, geboren en getogen in Canada, is assistent professor in de Politieke Filosofie en Politieke Theorie aan de Radboud universiteit Nijmegen.

8 Mattea Westerduin, 'De verdoezelende werking van 'joods-christelijk' en 'Abrahamitisch''; een lezing gehouden in Felix Meritis tijdens het symposium 'On Friendship (Collateral damage)' op 25 oktober 2015 over de vraag of de Westerse kunstgeschiedenis een joods-christelijke oorsprong heeft.

Volgens deze leer zou de christelijke kerk de plaats van Israël ingenomen hebben. Het aloude verbond tussen God en Israël zou voorgoed verbroken zijn en de kwaliteiten ervan overgegaan op de kerk: de doop kwam i.p.v. de besnijdenis, en de wet, de Thora en het Oude Testament waren slechts de opmaat tot het Evangelie. En in het laatst der dagen zouden de Joden zich alsnog tot Jezus bekeren. Aldus de substitutieer.

Als dan de gruwelijke realiteit van de Sjoa/Holocaust werkelijk doordringt, beginnen kerken en christenen, waaronder mijn eigen generatie, zich af te vragen óf, wáár en in wélke mate ons eigen christelijk geloof debet geweest is aan het onvoorstelbare dat op fabrieksmatige wijze miljoenen Joden ter dood gebracht werden in het hart van het zich christelijk noemende Europa. In die 70er en 80er jaren ontstaan overal gespreksgroepen en leerhuizen, waar de boeken van Joodse geleerden als David Flusser, Pinchas Lapide, Shalom Ben Chorin, Martin Buber, Elie Wiesel, Abraham Joshua Heschel, Gershom Scholem, Jakob Petuchowski e.v.a. gelezen en bestudeerd werden. Het waren de hoogtijdagen van het Kerk & Israël werk, en van de belangstelling van talloos veel kerkmensen voor de Joods-christelijke dialoog. Velen van jullie hebben het waarschijnlijk zelf meegemaakt.

Na de pauze zal ik schetsen hoe die Joods-christelijke dialoog vorm gekregen heeft, - niet zozeer lokaal in Nederland, als wel internationaal, in Europa, de Verenigde Staten en in Israël. Maar één moment uit de bloeiperiode van het *Kerk en Israël werk* wil ik hier graag onder jullie aandacht brengen. Het betreft mijn overtuiging dat niet alleen de christelijke geloofsleer herzien moet worden, maar ook onze geloofsbelijdenissen. Tot nog toe is dat, voor zover ik weet, niet gebeurd. Terwijl het m.i. goed mogelijk is. In 1994 deed de Duitse theoloog Jürgen Moltmann het voorstel om in de Apostolische Geloofsbelijdenis, tussen de opeenvolgende woorden 'geboren uit de maagd Maria' en 'geleden onder Pontius Pilatus' het nu volgende fragment op te nemen:

*Gedoopt door Johannes de Doper,
vervuld van de Heilige Geest:
om de armen het Koninkrijk Gods te verkondigen,
de zieken te genezen
de verstotenen aan te nemen,
Israël op te wekken tot heil van de volken
en zich over heel het volk te ontfermen.*

Het zou de eerste keer zijn dat dat Israël als zodanig in onze belijdenis genoemd wordt.

Intussen vond in 1973 de Jom-Kipoer oorlog plaats. Daarin verdedigde de staat Israël zich vooral tegen Egypte en Syrië. Het ging daarbij om de Golan-hoogte en de Sinaï-woestijn, die sinds 1967 door Israël bezet waren. Uiteindelijk won Israël ook deze oorlog, maar de euforische stemming die er sinds de Zesdaagse Oorlog in 1967 hing was weg. Er ontstond een protestbeweging in Israël die nooit meer helemaal verdwenen is, gelet op het aantal vredesbewegingen & maatschappelijke organisaties die zich tot op vandaag in Israël roeren.

De omslag, zoals die na 1973 in Israël zelf plaatsvond, liet ook in Nederland niet lang op zich wachten. Het Israëlisch-Palestijns conflict kreeg in de actualiteit de overhand. Terecht of onterecht

laat ik nu even in het midden. Maar één en ander heeft z'n uitwerking gehad op de belangstelling voor de Joods-christelijke dialoog, waar in de gewone plaatselijke gemeenten de aandacht ervoor wegebde. Niet alleen daarom, maar wellicht óók omdat elke hype zijn hoogtepunt heeft en daarna minder wordt. Daar is niks mis mee. Het is alleen zaak om dát wat we ervan geleerd hebben, niet meer kwijt te raken. Dat wegebben van de dialoog gebeurde gelukkig niet op plekken waar Joden en christenen elkaar lijfelijk ontmoeten in overleg-organen, nationale & internationale conferenties. Plekken waar de feitelijke dialoog op ooghoogte wordt gevoerd, en verder gaat. Daarover vertel ik na de pauze graag iets meer.

Onopgeefbaar verbonden, - deel 2: Dialoog - Israëlzondag - OJCM

Voordracht bij de opening van cursus TvG-Assen 2022-2023, na de pauze

Markehuus, 20.09.2022 - Reinier Gosker

De context waaraan de Israëlzondag en Overlegorganen als het OJEC en het OJCM hun bestaansrecht ontleen, is die van de Joods-christelijke dialoog. Daarom schets ik eerst een beeld van die dialoog alvorens in het kort nog iets te zeggen over de Israëlzondag en het OJCM.

Dit jaar is het precies 75 jaar geleden, dat de naoorlogse Joods-christelijke dialoog een aanvang nam tijdens de *Conferentie van Seelisberg*, augustus 1947 in Zwitserland. Inmiddels zijn we gewend om 'Seelisberg' te beschouwen als de wieg van de *International Council of Christians and Jews*, waarvan het Nederlandse OJEC, als zelfstandige organisatie, deel uitmaakt. Het hoofdbureau van de ICCJ is gevestigd in de voormalige woning van Paula en Martin Buber aan de Bergstrasse in Heppenheim, - 40 km boven Heidelberg. In opdracht van het hoofdbureau werd voor de allejongste deelnemers aan de dialoog een introductiefilmpje gemaakt van dit bijzondere huis en zijn geschiedenis *sub specie cattus*, vanuit het gezichtspunt van een kat, welteverstaan de kat van de familie Buber, die de naam Kobalt droeg: Kabouter. Naar dat filmpje gaan we eerst even naar kijken:

<https://www.youtube.com/watch?v=isTZ9RhkmS0>

Martin Buber zelf was niet aanwezig op de Conferentie van Seelisberg. Wel stuurde hij, een jaar eerder, vanuit Jeruzalem, - ik citeer hem: 'de stad van Jodendom, christendom en islam' een groet naar de deelnemers van de (aan Seelisberg voorafgaande) Oxford-conferentie '*mit aufrichtigsten Wünschen: Möge der Herr euch aus Zion segnen*'. De conferentie van Seelisberg (1947) telde 70 deelnemers uit 19 verschillende landen. Hoewel er een bonte geschiedenis⁹ aan vooraf gaat, wordt *Seelisberg* beschouwd als dé naoorlogse start van de Joods-christelijke dialoog zoals wij die inmiddels kennen, en dat komt met name door de zogenoemde '*Tien Punten van Seelisberg*'.

In de rest van mijn verhaal maak ik een diestapsprong van *Seelisberg 1947* naar Vaticanum II met zijn verklaring *Nostra Aetate-IV in 1965*, om nog weer 50 jaar later terecht te komen bij opmerkelijke

⁹ Vanwege de begrafenis van Queen Elisabeth (19.09.2022) is het wel aardig om te memoreren dat zij – al 10 jaar voordat ze koningin werd - beschermvrouwe was van de Britse Council of Christians and Jews, - een organisatie die in 1942 werd opgezet door de aartsbisschop van Canterbury en de toenmalige opperrabbin Joseph Hertz. - Ik wil ermee zeggen dat de ICCJ niet zomaar uit de lucht is komen vallen. (Ggegevens: NIW 16.09.2022, pag. 17)

Verklaringen van orthodox Joodse zijde (2015 & 2017) over 'het aanvaarden van de uitgestoken hand van onze christelijke broeders en zusters'. Dat je bij een driestapsprong veel dingen overslaat is op zich niet zo heel erg, als je maar bedenkt dat de volgende stap alleen gezet kon worden omdat je in de tussenliggende tijd niet stilzat, maar - in vliegende vaart - op weg bent naar die volgende stap.

1. Stap één: de betekenis van Seelisberg

Welnu, de betekenis van Seelisberg schuilt voor een groot deel in de bijdrage van Jules Isaac, een Frans-Joodse historicus, wiens vrouw Laure, hun dochter en schoonzoon door de nazi's vermoord werden, terwijl Jules zelf de oorlog overleefde, om tijdens vlucht en onderduik de geschiedenis van het kerkelijk antisemitisme op schrift te stellen, die in 1946 uitkwam onder de titel *'Jésus et Israël'*.

De later zo genoemde *'Tien Punten van Seelisberg'* staan geformuleerd in een *'Boodschap aan de kerken'* die we hoofdzakelijk aan Jules Isaac en de zijnen te danken hebben. De structuur van die Tien Punten herinnert mij aan de christelijke gewoonte om de Tien Geboden te verdelen over twee borden. Op de eerste staan er vier, en op de tweede staan er zes. Van de Tien Seelisberger Punten zijn er dan ook vier die we niet vergeten mogen, en zes die vermeden moeten worden. De vier die we niet vergeten mogen, luiden kort samengevat:

- 1. De God van Oude en Nieuwe Testament is één en dezelfde.*
- 2. Jezus is geboren uit een Joodse moeder, uit het geslacht van David, uit het volk Israël.*
- 3. Jezus' leerlingen en zijn apostelen waren Joden.*
- 4. De liefde tot God en de naaste wordt in het OT geleerd en door Jezus bevestigd.*

Daarna volgen de zes die vermeden moeten worden, en die thuishoren in de Leer der minachting, of in de catechese der verguizing.

Tien Punten van Seelisberg 1947

Vertaling: G.F. Willems (Bron: KRJ)

1. Vergeet niet dat Eén God tot ons allen spreekt door het Oude en het Nieuwe Testament.
2. Vergeet niet dat Jezus uit een joodse moeder geboren is, uit het geslacht van David en het volk Israël en dat zijn blijvende liefde en vergeving zijn eigen volk omvat en de hele wereld.
3. Vergeet niet dat de eerste discipelen, de apostelen en de eerste martelaren joden waren.
4. Vergeet niet dat het fundamentele gebod van het christendom, God en de naaste lief te hebben, reeds afgekondigd werd in het Oude Testament en bevestigd door Jezus. Dit gebod is bindend voor beiden, christenen en joden, en omvat alle menselijke relaties, zonder enige uitzondering.
5. Vermijd het Bijbelse en na-Bijbelse jodendom te vertekenen of verkeerd voor te stellen met de bedoeling het christendom te verheerlijken.
6. Vermijd het woord joden uitsluitend te gebruiken in de betekenis van de vijanden van Jezus, en de woorden 'de vijanden van Jezus' om het hele joodse volk aan te duiden.
7. Vermijd de Passie zo voor te stellen dat het odium voor het doden van Jezus op alle joden of alleen op joden terecht komt. Het was slechts een fractie van de joden in Jeruzalem die de dood van Jezus eiste. De christelijke boodschap heeft altijd gesteld dat die joden model stonden voor de zonden van de mensheid en dat het de zonden zijn waaraan alle mensen deelhebben die Christus aan het kruis brachten.
8. Vermijd te verwijzen naar de vervloekingen van de Schrift, of naar de kreet van een woedende menigte: 'Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen'. Vergeet niet dat deze kreet niet kan opwegen tegen de ontzaglijk veel gewichtiger woorden van onze Heer: 'Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen'.
9. Vermijd de bijgelovige gedachte te verspreiden dat het joodse volk verworpen en vervloekt is, bestemd voor een noodlot van lijden.
10. Vermijd over de jood te spreken alsof de eerste leden van de Kerk geen joden geweest zijn.

Seelisberg betekende: huiswerk voor de kerken! Hoewel dat huiswerk aanvankelijk alleen door individuen en kleine groepen werd opgepakt, sijpelde het belang ervan in de loop der jaren door naar synodale vergaderingen, kerkleiders en concilies.

2. Stap twee: de betekenis van Nostra Aetate-IV

De belangrijkste daarvan vond plaats in Rome tijdens het Tweede Vaticaans Concilie dat gehouden werd van oktober 1962 tot december 1965. Bij de voorbereidingen van het concilie werden duizenden agendavoorstellen uit heel de katholieke wereld naar Rome gestuurd, maar geen ervan betrof de verhouding tot het Jodendom, laat staan dat er gevraagd werd naar de kerkelijke traditie van de catechese der verguizing. Slechts door aandrang van Jules Isaac, op audiëntie bij paus Johannes XXIII (13 juni 1960), is het uiteindelijk zover gekomen dat de concilie-verklaring *'Nostra Aetate-IV'* (28 oktober 1965) het licht zag.

In *'Nostra Aetate'* gaat het over de verhouding van de RKK tot de andere religies, en in deel IV van de verklaring speciaal over *'de band, waardoor het volk van het Nieuwe Testament geestelijk verbonden is met de nakomelingen van Abraham'*. Bovendien betreurt de Kerk *'alle haatgevoelens, vervolgingen en uitingen van antisemitisme gericht tegen de Joden, in welke tijd en door wie ook'*.

Nostra Aetate-IV / Het Joodse volk

Het mysterie van de Kerk bestuderend, denkt dit heilig Concilie aan **de band, waardoor het volk van het Nieuwe Testament geestelijk verbonden is met de nakomelingen van Abraham**. De Kerk van Christus erkent immers dat, volgens Gods heilmysterie, haar geloof en haar uitverkiezing reeds zijn begonnen bij de Aartsvaders, Mozes en de profeten. Zij belijdt, dat alle Christenen, kinderen van Abraham volgens het geloof, besloten liggen in de roeping van deze patriarch en dat het heil van de Kerk op mysterieuze wijze wordt voorafgebeeld door de uittocht van het uitverkoren volk uit het land van de slavernij. Daarom kan de Kerk niet vergeten, dat zij de openbaring van het Oude Testament heeft ontvangen door middel van dit volk, waarmee God in zijn onuitsprekelijke barmhartigheid het Oude Verbond heeft willen sluiten, en dat zij zich voedt aan de wortel van de edele olijf, waarop de takken van de wilde olijf, de heidenen, geënt zijn. Want de Kerk gelooft, dat Christus, die onze vrede is, Joden en heidenen verzoend heeft door zijn kruis en in zichzelf de twee tot één gemaakt heeft. De Kerk houdt verder steeds voor ogen de woorden van de apostel Paulus over zijn stamverwanten, *"aan wie de aanneming tot zonen behoort, de heerlijkheid de verbonden, de wetgeving, de eredienst en de beloften, van wie de Aartsvaders zijn en uit wie de Christus voortkomt naar het vlees"* (Rom. 9, 4-5), de Zoon van de Maagd Maria. De Kerk bewaart ook in haar herinnering, dat uit het Joodse volk de Apostelen zijn geboren, de grondslagen en zullen van de Kerk, evenals die talrijke eerste leerlingen, die Christus' Evangelie aan de wereld hebben verkondigd.

Volgens het getuigenis van de H. Schrift heeft Jeruzalem de tijd, waarin barmhartig op haar werd neergezien, niet erkend, heeft een groot deel van de Joden het Evangelie niet aanvaard, en hebben zelfs velen de uitbreiding van het Evangelie tegengewerkt. Toch blijven de Joden, volgens de Apostel, aan God, die geen berouw kent over zijn genadegaven noch over zijn roeping, zeer dierbaar omwille van de Aartsvaders. Met de profeten en met dezelfde apostel ziet de Kerk uit naar de dag, aan God alleen bekend, waarop alle volken eenstemmig de Heer zullen aanroepen en *"Hem zullen dienen schouder aan schouder"*. (Sef. 3, 9)

Omdat dus Christenen en Joden zo'n groot gemeenschappelijk geestelijk erfgoed hebben, wil deze heilige Synode hen aanmoedigen en op het hart drukken, elkaar beter te leren kennen en meer te leren waarderen, vooral door middel van Bijbelse en theologische studies en door een broederlijke dialoog.

Al is het waar, dat de Joodse gezagsdragers met hun aanhangers hebben aangestuurd op de dood van Christus, toch mag wat tijdens zijn lijden is misdreven niet alle Joden van die tijd zonder onderscheid en evenmin de Joden van onze tijd worden aangerekend. En al is de Kerk het nieuwe volk Gods, toch mag men de Joden niet voorstellen als door God verworpen of als vervloekt, alsof dit zou zijn af te leiden uit de H. Schrift. Laten dus allen vermijden, in de catechese en bij de prediking van het woord Gods ook maar iets te leren, dat niet in overeenstemming is met de waarheid van het Evangelie en met de geest van Christus.

Bovendien betreurt de Kerk, die alle vervolgingen tegen welke mensen ook veroordeelt en die het erfgoed, dat zij met de Joden gemeen heeft, niet kan vergeten, **alle haatgevoelens, vervolgingen en uitingen van antisemitisme gericht tegen de Joden, in welke tijd en door wie ook**; en zij wordt hierbij geleid niet door politieke overwegingen, maar door godsdienstige evangelische liefde.

Overigens heeft Christus, gelijk altijd het geloof van de Kerk is geweest en nog is, in zijn onmetelijke liefde vrijwillig zijn lijden en dood willen ondergaan om de zonden van alle mensen, teneinde allen deelachtig te maken aan het heil. Het is daarom de plicht van de Kerk bij haar prediking, het Kruis van Christus te verkondigen als teken van Gods universele liefde en als de bron van alle genade.

Vorig jaar waardeerde de Darmstädter rabbijn Jehoshua Ahrens¹⁰ 'Nostra Aetate' als volgt: 'Nostra Aetate laat niet alleen zien dat het Jodendom de wortel van het christendom is, maar levert daarvoor ook een positieve theologische fundering, inclusief voor het eigentijdse Jodendom dat op basis van het gemeenschappelijke erfgoed, met het christendom verbonden is. (...) Ook als wij Joden ons gewenst hadden, dat veel zaken preciezer geformuleerd, of dat bijvoorbeeld hier al de zogenaamde Jodenzending resoluut afgewezen zou zijn, gaat het in 'Nostra Aetate' toch om revolutionaire veranderingen in de katholieke leer, de facto een wending van 180° ten opzichte van wat 2000 jaar lang geldigheid had. Desondanks mogen we niet vergeten: Nostra Aetate (Nr. 4) is geen sluitstuk, maar slechts een ontluikend begin van een dialoog op ooghoogte'

3. Stap drie: Over de Orthodox Joodse verklaringen van 2015 en 2017

Met het zojuist geciteerde nog in de oren, maak ik de laatste van mijn driestapsprong naar onze eigen tijd waarin het 50-jarig jubileum van 'Nostra Aetate-IV' werd gevierd. In die afgelopen 50 jaar heeft de Joods-christelijke dialoog zijn duizenden verslagen. Talloos veel kerkmensen maakten kennis met Joden en met de Joodse traditie. Eén van de vele dingen die we leerden en afleerden was de problematische kerkelijk aanspraak op Jodenzending. We begonnen in te zien dat Joden wellicht een andere kijk op Jezus hebben dan wij, maar dat we wel één en dezelfde God geloven, - waarom dan Jodenzending? Bovendien was dit een aangelegen punt in de feitelijke omgang met Joden, die altijd op hun qui-vive moesten zijn vanwege mogelijk bekeringsdrang bij hun gesprekspartners. Toen in oktober 2015 duidelijk werd, dat de *Pauselijke Commissie voor Religieuze Betrekkingen met de Joden* bij het 50-jarig jubileum van Nostra Aetate-IV officieel afstand zou nemen van *Jodenzending*, en openlijk zou uitspreken 'dat de katholieke kerk geen specifiek institutioneel zendingswerk gericht op joden [meer] kent of steunt', - toen was het ijs gebroken en zagen orthodox Joodse verklaringen met het oog op hun verhouding tot het christendom het levenslicht. - Ook die verklaringen kennen hun voorgeschiedenis (waar ik nu niet op inga), maar ik noem twee verklaringen die kort na elkaar het afgegeven werden:

1. De eerste komt van een groep Orthodoxe Rabbijnen uit Israël, Europa en de VS, die in december 2015, met een opmerkelijke verklaring naar buiten kwamen. Ze gaven hun verklaring als titel: 'De wil van onze Hemelse Vader doen: op weg naar een partnerschap van Joden en Christenen', - zie: <https://www.sionskerkzwolle.nl/wp-content/uploads/2020/01/Historische-verklaring-van-Orthodoxe-Rabbijnen-over-het-christendom.pdf>

2. De tweede verklaring - met als titel 'Tussen Jeruzalem en Rome' - werd bijna 2 jaar later officieel overhandigd aan Paus Franciscus (augustus 2017) door de belangrijkste rabbinale instellingen van Joodse Orthodoxie in de Verenigde Staten, en door het Israëliische Opperrabbinaat.

Joden vertellen als grap over deze Verklaring, dat niet zozeer de inhoud ervan als wonder beschouwd wordt, maar dat die drie rabbinale instellingen het er überhaupt over eens geworden zijn! Pas veel later begreep ik dat deze Verklaring werkelijk heel bijzonder is, omdat het Jodendom geen centraal gezag kent, geen paus of synode, want het Jodendom is, zoals Jonathan Sacks dat noemt: 'een hoorspel voor een ongebruikelijk groot aantal stemmen'. En wordt het dan maar 's eens!

¹⁰ Jehoshua Ahrens / Nobert Johannes Hofmann, 'Geschwister auf eine gemeinsamen Suche. Aktuelle Chancen und Herausforderungen im Jüdisch-katholischen Gespräch', Matthias Grünewald Verlag 2021, pag. 15 e.v.

Beide verklaringen geven er blijk van de naoorlogse veranderingen in de kerk waargenomen te hebben. Ze lopen niet om de grote verschillen tussen Jodendom en Christendom heen. Ook herinneren ze uitdrukkelijk aan het uiterst problematische verleden, culminerend in de Shoah. Maar ze roepen desondanks op tot een gezamenlijk streven naar een betere wereld, die gezegend is met vrede, sociale gerechtigheid en veiligheid.

Ik eindig dit deel van mijn verhaal met een herinnering aan *'Museum Sjoel Elburg'*, dat enkele jaren geleden aandacht gaf aan ons thema d.m.v. de tentoonstelling *'Christendom en antisemitisme'*, met

Je kunt al deze verklaringen vinden op het Internet, op de website <https://www.joods-christelijke-dialog.nl/deuidtaging/om-te-beginnen/1-3-stelling-1> en op die van de Katholieke Raad voor het Jodendom: <https://katholiekeraadjodendom.nl>

als ondertitel *'Tweeduizend jaar confrontatie'*. Als één ding in die tentoonstelling duidelijk was, dan dat er terdege sprake is van een 'joods-christelijke traditie'. Alléén dat die traditie allesbehalve een positieve is, - hoewel óók de kerkelijk tegenbewegingen tegen antijudaïsme en antisemitisme in de tentoonstelling aandacht kregen, waardoor de tentoonstelling een evenwichtige indruk op mij maakte. In het gelijknamige boek dat Bart Wallet schreef - het betreft dan ook de catalogus bij de tentoonstelling - is sprake van een 'dubbele erfenis'. Aan het eind van zijn boek concludeert Wallet - ik citeer hem: 'In grote periodes van de geschiedenis had de negatieve anti-judaïstische lijn de overhand in het christendom pas na 1945 vindt een duidelijke omslag plaats waarin aangeknoopt werd bij de andere helft van de theologische 'erfenis' (118). En hij vervolgt: 'Naast een kerkelijke veroordeling van het (...) antisemitisme (...) volgde nu ook een duidelijk afstand [nemen] van de eigen traditie van anti-judaïsme. Dat betekende een ingrijpende herformulering van grote delen van de christelijke traditie, - een proces waar kerk en theologie nog middenin zitten'.

Mij dunkt dat dít de situatie is waarbij wij inmiddels aangeland zijn. Het is ook, wat mij in 1977 op de begraafplaats Weissensee in Berlijn duidelijk geworden was als onuitwijkbare taak voor een gemeentepredikant in de late 20-ste en 21-ste eeuw. Terwijl in Nederland, aan de basis van de kerk, in de plaatselijke gemeenten, de belangstelling voor de Joods-christelijke dialoog over haar hoogtepunt heen tot normale proporties is teruggebracht, gaat de feitelijk dialoog verder, - vooral op internationaal niveau, in de Verenigde Staten, in Duitsland en in Israël. En daarvan geef ik een paar voorbeelden:

- in Duitsland verschijnt het ene na het ander boek over de dialoog
- in de VS verscheen *'The Jewish Annotated New Testament'*, een commentaar op alle geschriften van het NT, samengesteld en geschreven door meer dan 80 Joodse wetenschappers, theologen, historici en rabbijnen; de Duitse vertaling verscheen vorig jaar, bij het *Duitse Bijbelgenootschap* onder de titel: *'Das Neue Testament Jüdisch erklärt'*, - een indrukwekkend boek dat een excellente introductie biedt in de huidige Joods-christelijk dialoog, zowel voor rooms-katholieken als voor protestanten.
- in Israël trok enkele jaren geleden een tentoonstelling over Jezus de aandacht, met als titel: *'Behold the Man: Jesus in Israëli Art'*, een poging om de figuur van Jezus terug te brengen naar waar hij vandaan komt.

Terug naar af

En nu terug naar Onopgeefbare Verbondenheid, de Israëlzondag en de Overlegorganen OJEC en OJCM:

1. Over de geschiedenis van de term 'Onopgeefbare verbondenheid':

- zie <https://protestantsekerk.nl/verdieping/kerkorde-en-ip-nota>, scroll naar beneden tot u de IP-nota kunt aanklikken – daarna doorbladeren tot pag. 26 (3.1.3. De Gereformeerde Kerken in Nederland - kleine geschiedenis van de term 'onopgeefbare verbondenheid')
- zie ook: Reinier Gosker, 'Onopgeefbare verbondenheid. Krokodillentranen?', PKN-magazin 'Kerk & Israël Onderweg', juni 2015

2. Israëlzondag:

- sinds 1949 gebruikelijk in de NHK, sinds 1984 in de GKN e.a.
- voor informatie, zie: <https://protestantsekerk.nl/israelzondag>
- met bovenstaand referaat in de oren heb ik vier adviezen met het oog op de Israëlzondag:
 1. laat het belang van de JC-dialoog niet wegduwen door het palestijns-israëlsch conflict
 2. negeer de Israëlzondag niet, maar overdrijf evenmin: elke zondag is een 'Israëlzondag'
 3. ga geen synagogetje spelen!
 4. durf vrijmoedig te spreken over *Seelisberg*, *Nostra Aetate-IV*, en vooral over de orthodox-joodse verklaringen, waarin toenadering wordt gezocht met kerken en christenen

3. Verhouding afd. Kerk & Israël van het PKN-Dienstenorganisatie - OJCM

- Er is geen formele relatie, maar er zijn intern allerlei contacten.
- Vanuit de Dienstenorganisatie is Daniëlle Leder afgevaardigd naar de Raad van Kerken in Nederland, van daaruit zit zij in het OJCM als secretaris. Zie: <https://www.ojcm.nl/over-het-ojcm/>
- Eeuwout Klootwijk zit als wetenschappelijk medewerker van de afd. Kerk & Israël in het subteam van de Dienstenorganisatie 'Brede Oecumene: ontmoeting met Joden, Moslims en Migrantenchristenen'
- Soms is er vanuit de afd. Kerk en Israël direct contact met de Joodse leden van het OJCM, zoals met Hanneke Geldeblom (Verbond voor Progressief Jodendom). Zij houden elkaar op de hoogte van de ontwikkelingen.

En ja, - liet Eeuwout Klootwijk mij weten: we weten ons verbonden met elkaar. De focus van Kerk en Israël is o.a. de ontmoeting met Joods Nederland. Het OJCM is een informeel overleg, dat iets breder wil kijken: naar goede verhoudingen tussen de diverse religies in Nederland, waarbij Jodendom, christelijke traditie en Islam het meeste accent krijgen. Dit staat niet in tegenspraak met de doelstellingen van Kerk en Israël, het is aanvullend.

P.S. Het bovenstaande zou ik nog willen aanvullen met informatie over het Abrahamforum van de ICCJ, waarop Joden, Christen en Moslims elkaar ontmoeten:

- de website van de ICCJ: <https://www.iccj.org>
- en die van het Abrahamforum, zie: <http://abrahamic-forum.iccj.org/>

Reinier Gosker

De Wijk, 20 september 2022